

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات ۳۰۸ - ۲۸۹

پیامدها و مبانی ارزش شناختی هوش مصنوعی بر دینداری انسان معاصر

علی یوسفی هنومرور^۱

علی کربلائی پازوکی^۲

صالح حسن زاده^۳

حسام الدین خلعتبری^۴

چکیده

هوش مصنوعی به عنوان فناوری تحول آفرین، تأثیرات گسترده‌ای بر فرآیندهای اخلاقی، معرفتی و معنوی انسان‌ها به ویژه در حوزه دینداری داشته است. مسئله اصلی این پژوهش بررسی پیامدها و مبانی ارزش شناختی هوش مصنوعی بر دینداری انسان معاصر است؛ موضوعی میان‌رشته‌ای که پیچیدگی‌های معرفتی، اخلاقی و اجتماعی متعددی به همراه دارد. این مطالعه با بهره‌گیری از روش تحلیلی-توصیفی و مرور مستندات میان‌رشته‌ای، فرصت‌ها و تهدیدهای حضور هوش مصنوعی در فرآیندهای دینی را مورد بررسی قرار داده است. یافته‌ها نشان می‌دهد هوش مصنوعی با تسهیل دسترسی به منابع دینی، تحلیل متون مقدس و تولید محتوای تعاملی، می‌تواند ارزش‌های شناختی دینداری را تعمیق بخشد، اما در عین حال چالش‌هایی مانند کاهش عمق معرفتی، گسترش نسبی‌گرایی اخلاقی و ابهامات مسئولیت اخلاقی را پدید می‌آورد. نوآوری این پژوهش در تلفیق رویکردهای فلسفی، اخلاقی و دینی، چارچوبی جامع برای بهره‌برداری مسئولانه از هوش مصنوعی در دینداری ارائه کرده است.

واژگان کلیدی

هوش مصنوعی، دینداری، مسئولیت‌پذیری، اخلاق هوش مصنوعی، فناوری و معنویت.

۱. دانشجوی دکتری مدرسی معارف اسلامی، دانشکده الهیات، دانشگاه علامه طباطبائی تهران، ایران.

Email: Aliusofi1372@gmail.com

۲. دانشیار و هیات علمی گروه معارف اسلامی، دانشکده الهیات، دانشگاه علامه طباطبائی تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: karbalaei@yahoo.com

۳. استاد تمام گروه معارف اسلامی، دانشکده الهیات، دانشگاه علامه طباطبائی تهران، ایران.

Email: hasanzadeh@atu.ac.ir

۴. دانشیار و هیات علمی گروه معارف اسلامی، دانشکده الهیات دانشگاه علامه طباطبائی تهران، ایران.

Email: khalat.hesam@gmail.com

پذیرش نهایی: ۱۴۰۴/۸/۱۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۵/۲۳

طرح مسأله

هوش مصنوعی به عنوان یکی از فناوری‌های تحول‌آفرین و پیشرفته قرن بیست و یکم، تأثیرات گسترده و قابل توجهی بر جنبه‌های مختلف زندگی انسانی از جمله حوزه‌های معرفتی و دینی داشته است. این فناوری نوین با تغییر ساختارهای شناختی انسان‌ها، نحوه پردازش اطلاعات و تعامل با دنیای اطراف را دگرگون ساخته است. در این زمینه، موضوع پیامدها و مبانی ارزش شناختی هوش مصنوعی بر دینداری انسان، به عنوان یکی از مسائل میان‌رشته‌ای و حساس، جایگاه ویژه‌ای یافته است که هم‌زمان با پیشرفت‌های فناوری، اهمیت و ضرورت بررسی آن نیز افزوده می‌شود. هوش مصنوعی به عنوان فناوری تحول‌آفرین و پیچیده، تأثیرات ژرفی بر معرفت دینی داشته است (Floridi et al. 2018.p23) این فناوری امکان تحلیل دقیق متون مقدس را فراهم کرده و به تعمیق باورهای دینی کمک می‌کند (Wanger et al., 2022.p48). با این حال، چالش‌های فلسفی و اخلاقی، مانند فقدان اراده آزاد در ماشین‌ها، ضرورت بررسی میان‌رشته‌ای را افزایش داده است (توحیدی و عبد خدائی، ۱۳۹۸).

از منظر فلسفی و معرفت‌شناسی، هوش مصنوعی مفاهیمی نوین از شناخت، آگاهی و فرآیندهای فهم انسان را مطرح کرده است که می‌تواند در تبیین و شکل‌دهی به باورها و تجارب دینی نقش ایفا نماید. هوش مصنوعی این امکان را فراهم آورده است که منابع دینی متعدد و متنوع با سرعت بیشتری در دسترس قرار گیرند و متون مقدس با دقت و عمق قابل قبولی تحلیل شوند، همچنین تولید محتواهای تعاملی و پاسخگویی به پرسش‌های دینی را آسان‌تر ساخته است (توحیدی و عبد خدائی، ۱۳۹۸: ۳۴). با این وجود، این فناوری هم‌زمان چالش‌های جدی نیز برای سلامت معرفتی و عمق دینداری انسان به وجود آورده است که از جمله می‌توان به فقدان درک واقعی و اراده آزاد در ماشین‌ها، تفاوت بنیادین بین فهم انسانی و هوش مصنوعی، و مسئله مسئولیت‌پذیری در تصمیمات مبتنی بر فناوری اشاره کرد که ضرورت دقت و نظارت‌پذیری در به‌کارگیری هوش مصنوعی در حوزه دین را برجسته می‌سازد. (philosophylawjournal.ir)

مباحث فلسفی پیرامون هوش مصنوعی، به ویژه نظریات کارکردگرایی و فلسفه ذهن نیز با ورود به این حوزه، کمک شایانی به تعمیق درک ما از جایگاه هوش مصنوعی در چارچوب‌های معرفتی و دینی کرده‌اند. چالش‌هایی مانند احتمال تحریف آموزه‌های دینی توسط الگوریتم‌ها، کاهش درک معنوی به خاطر اتکای صرف بر فناوری و همچنین تأثیرات اجتماعی و فرهنگی گسترده، ضرورت انجام مطالعات میان‌رشته‌ای و رویکردهای دقیق و جامع را در این زمینه افزایش داده است (توحیدی و عبد خدائی، ۱۳۹۸: ۷۲)

هوش مصنوعی در عصر دیجیتال فرصتی بی‌نظیر برای تسهیل دسترسی به دانش دینی و

تعمیق بینش‌های مذهبی فراهم کرده است، اما در صورت بی‌توجهی به اصول اخلاقی و دینی، می‌تواند تهدیدی برای سلامت معرفتی و ارزش‌های دین‌مداری به شمار آید. از این رو، استفاده بهینه و اخلاق‌مدار از این فناوری مستلزم گفتگویی مستمر و فراهم آوردن چارچوبی جامعه‌شناسانه، فلسفی، الهیاتی و فناورانه میان حوزه‌های مختلف است تا هویت دینی انسان معاصر حفظ و کیفیت فهم دینی ارتقا یابد (توحیدی و عبد خدائی، ۱۳۹۸: ۷۲).

در این بستر، موضوع عملکرد اخلاقی ماشین‌های هوشمند، امکان پذیرش آنها به عنوان عامل اخلاقی، و نحوه پیاده‌سازی ملاحظات اخلاقی در هوش مصنوعی، به ویژه در تعامل با ارزش‌های دینی، از مسائل کلیدی و بحث‌برانگیز است که در این مطالعه مورد بررسی قرار می‌گیرد (توحیدی و عبد خدائی، ۱۳۹۸: ۷۲) همچنین، دغدغه‌های مرتبط با حریم خصوصی، امنیت داده‌ها، مسئولیت‌پذیری تصمیمات ماشینی و اثرات اجتماعی این فناوری بر رفتارهای دینی، مباحث مهم دیگری هستند که ضرورت توجه به ابعاد اخلاقی و انسانی فناوری هوش مصنوعی را یادآوری می‌کنند. (Timmermans et al., 2010)

هوش مصنوعی به عنوان یکی از فناوری‌های تحول‌آفرین و پیشرفته قرن بیست و یکم، تأثیرات گسترده و قابل توجهی بر جنبه‌های مختلف زندگی انسانی از جمله حوزه‌های معرفتی و دینی داشته است. این فناوری نوین با تغییر ساختارهای شناختی انسان‌ها، نحوه پردازش اطلاعات و تعامل با دنیای اطراف را دگرگون ساخته است. در این زمینه، موضوع پیامدها و مبانی ارزش شناختی هوش مصنوعی بر دینداری انسان، به عنوان یکی از مسائل میان‌رشته‌ای و حساس، جایگاه ویژه‌ای یافته است که هم‌زمان با پیشرفت‌های فناوری، اهمیت و ضرورت بررسی آن نیز افزوده می‌شود (philosophylawjournal.ir)

از منظر فلسفی و معرفت‌شناسی، هوش مصنوعی مفاهیمی نوین از شناخت، آگاهی و فرآیندهای فهم انسان را مطرح کرده است که می‌تواند در تبیین و شکل‌دهی به باورها و تجارب دینی نقش ایفا نماید. هوش مصنوعی این امکان را فراهم آورده است که منابع دینی متعدد و متنوع با سرعت بیشتری در دسترس قرار گیرند و متون مقدس با دقت و عمق قابل قبولی تحلیل شوند، همچنین تولید محتواهای تعاملی و پاسخگویی به پرسش‌های دینی را آسان‌تر ساخته است (توحیدی و عبد خدائی، ۱۳۹۸: ۳۴). با این وجود، این فناوری هم‌زمان چالش‌های جدی نیز برای سلامت معرفتی و عمق دینداری انسان به وجود آورده است که از جمله می‌توان به فقدان درک واقعی و اراده آزاد در ماشین‌ها، تفاوت بنیادین بین فهم انسانی و هوش مصنوعی، و مسئله مسئولیت‌پذیری در تصمیمات مبتنی بر فناوری اشاره کرد که ضرورت دقت و نظارت‌پذیری در به‌کارگیری هوش مصنوعی در حوزه دین را برجسته می‌سازد.

مباحث فلسفی پیرامون هوش مصنوعی، به ویژه نظریات کارکردگرایی و فلسفه ذهن نیز با

ورود به این حوزه، کمک شایانی به تعمیق درک ما از جایگاه هوش مصنوعی در چارچوب‌های معرفتی و دینی کرده‌اند. چالش‌هایی مانند احتمال تحریف آموزه‌های دینی توسط الگوریتم‌ها، کاهش درک معنوی به خاطر اتکای صرف بر فناوری و همچنین تأثیرات اجتماعی و فرهنگی گسترده، ضرورت انجام مطالعات میان‌رشته‌ای و رویکردهای دقیق و جامع را در این زمینه افزایش داده است (توحیدی و عبد خدائی، ۱۳۹۸: ۷۲).

هوش مصنوعی در عصر دیجیتال فرصتی بی‌نظیر برای تسهیل دسترسی به دانش دینی و تعمیق بینش‌های مذهبی فراهم کرده است، اما در صورت بی‌توجهی به اصول اخلاقی و دینی، می‌تواند تهدیدی برای سلامت معرفتی و ارزش‌های دین‌مداری به شمار آید. از این رو، استفاده بهینه و اخلاق‌مدار از این فناوری مستلزم گفتگویی مستمر و فراهم آوردن چارچوبی جامعه‌شناسانه، فلسفی، الهیاتی و فناورانه میان حوزه‌های مختلف است تا هویت دینی انسان معاصر حفظ و کیفیت فهم دینی ارتقا یابد (توحیدی و عبد خدائی، ۱۳۹۸: ۷۲).

در این بستر، موضوع عملکرد اخلاقی ماشین‌های هوشمند، امکان پذیرش آنها به عنوان عامل اخلاقی، و نحوه پیاده‌سازی ملاحظات اخلاقی در هوش مصنوعی، به ویژه در تعامل با ارزش‌های دینی، از مسائل کلیدی و بحث‌برانگیز است که در این مطالعه مورد بررسی قرار می‌گیرد (توحیدی و عبد خدائی، ۱۳۹۸: ۷۲). همچنین، دغدغه‌های مرتبط با حریم خصوصی، امنیت داده‌ها، مسئولیت‌پذیری تصمیمات ماشینی و اثرات اجتماعی این فناوری بر رفتارهای دینی، مباحث مهم دیگری هستند که ضرورت توجه به ابعاد اخلاقی و انسانی فناوری هوش مصنوعی را یادآوری می‌کنند. (Timmermans et al., 2010).

این مطالعه با رویکردی میان‌رشته‌ای تلاش می‌کند تا ضمن شناسایی پیامدهای ارزش شناختی هوش مصنوعی بر دینداری، راهکارهایی را برای بهبود سلامت معرفتی و حفظ ارزش‌های اخلاقی و دینی در عصر فناورانه حاضر پیشنهاد نماید.

در نهایت در سال‌های اخیر، مطالعات متعددی پیرامون تأثیر هوش مصنوعی بر حوزه‌های معرفتی، اخلاقی و دینی صورت گرفته است. برای مثال، پژوهش‌هایی چون فقیهی (۱۳۸۵) به بررسی الگوهای دینداری از منظر قرآن و سنت پرداخته‌اند و آثار توحیدی و عبدخدایی (۱۳۹۸) ابعاد اخلاقی هوش مصنوعی را در تعامل با آموزه‌های دینی تحلیل کرده‌اند. در مقیاس جهانی، تحقیقات Floridi و Cowls (2018) درباره چارچوب اخلاقی جامعه مبتنی بر هوش مصنوعی، و Campbell (2011) در زمینه مشاوره دینی آنلاین، و Chalmers (2013) در تبیین مرزهای ذهن و ماشین‌ها، از جمله مطالعات مرجع محسوب می‌شوند که به ابعاد فلسفی و اخلاقی این فناوری توجه کرده‌اند.

با وجود این پیشینه، مقاله حاضر با رویکردی میان‌رشته‌ای و تلفیقی تلاش دارد در تقاطع

فلسفه، اخلاق، و مطالعات دینی، چارچوبی نوین برای تحلیل پیامدها و مبانی ارزش شناختی هوش مصنوعی بر دینداری انسان معاصر ارائه کند. نوآوری اصلی پژوهش در تبیین فرصت‌ها و چالش‌های هوش مصنوعی از منظر ارزش‌های شناختی، اتصال نظری اخلاق هوش مصنوعی با عناصر معرفتی دینداری و ارایه راهکارهای عملی برای بهره‌برداری مسئولانه از فناوری در فضای دینی نهفته است. علاوه بر استفاده از جدیدترین منابع بین‌المللی و مطالعه تطبیقی، تلاش شده است یافته‌های این پژوهش ضمن نقد رویکردهای پیشین، با تحلیل و استنتاج شخصی نویسنده غنا و بداعت ویژه‌ای داشته باشد.

مسئله اساسی این مقاله بررسی تأثیرات هوش مصنوعی بر ارزش‌های شناختی و اخلاقی دینداری انسان معاصر است، با تمرکز بر این فرض که حضور روزافزون این فناوری نه فقط فرصت‌هایی برای تعمیق معرفت دینی، بلکه چالش‌هایی اساسی در قلمرو اخلاق دینی پدید آورده است. فرضیه مرکزی مقاله آن است که هوش مصنوعی با گسترش دسترسی به منابع دینی و تسهیل تعاملات معنوی، می‌تواند ارزش‌های شناختی دین‌داری را تقویت کند؛ اما در عین حال، به دلیل فقدان آگاهی، نیت و مسئولیت اخلاقی اصیل در خود ماشین‌ها، مخاطراتی همچون گسترش نسبی گرای اخلاقی، تضعیف عمق معرفتی و ابهام در روایت مسئولیت‌پذیری دینی نیز پررنگ خواهد شد.

بدین ترتیب، یکی از نقاط قوت و نوآوری پژوهش حاضر، تمرکز بر تحلیل دقیق جایگاه اخلاق هوش مصنوعی در تجربه دینی انسان است؛ به ویژه چالش‌هایی همچون مسئولیت‌پذیری تصمیمات ماشینی، خطر تحریف اطلاعات مقدس، آسیب به کرامت انسانی و تضعیف مرجعیت اخلاقی در فضای دیجیتال. مقاله با استناد به جدیدترین منابع معتبر نشان می‌دهد که هنوز بنیان‌های فلسفی و دینی بر ضرورت ضمانت اخلاقی، شفافیت و نظارت انسانی در به‌کارگیری فناوری تأکید دارند و انتقال کامل مسئولیت به ماشین‌ها ممکن نیست.

این رهیافت نوین، فرصت مهمی برای پارادایم‌سازی جدید در مطالعات دینی و اخلاق فناورانه به‌شمار می‌رود و می‌تواند سنگ‌بنای تدوین چارچوب‌های کاربردی و سیاست‌گذاری اخلاقی هوش مصنوعی در جامعه دینی باشد.

با تحلیل دقیق مبانی معرفتی و فلسفی هوش مصنوعی، این پژوهش تلاش دارد فهم تازه‌ای از اثرات آن بر دینداری انسانی ارائه کند که فراتر از صرفاً گزارش نتایج تجربی است.

هوش مصنوعی، در کنار قابلیت‌های فناورانه، محدودیت‌های فلسفی و اخلاقی فراوانی نیز دارد. تحلیل‌های من نشان می‌دهد که فقدان نیت و آگاهی اخلاقی در سیستم‌های هوشمند، به عنوان موانعی بنیادین، نقش مهمی در محدودیت ظرفیت این فناوری در حوزه دینداری ایفا می‌کند. لازم است این محدودیت‌ها در ادامه پژوهش به صورت عمیق‌تر بررسی شود.

مروری بر ادبیات پژوهش

اخلاق هوش مصنوعی: از قوانین آسیموف تا مباحث جدید اخلاق فناوری

اخلاق هوش مصنوعی شاخه‌ای از اخلاق فناوری است که به بررسی رفتارهای اخلاقی سیستم‌های هوشمند می‌پردازد و سعی دارد تضمین کند که این سیستم‌ها رفتاری مناسب و قابل قبول برای انسان‌ها از خود نشان دهند. (Anderson, 2011: 21) مبنای مهمی که در این حوزه مطرح شده قوانین سه‌گانه آسیموف است که از دهه ۱۹۵۰ ارائه شده‌اند. بر اساس این قوانین، هوش مصنوعی نباید به انسان‌ها آسیب رساند، باید به دستورات انسان‌ها عمل کند مگر اینکه با قانون اول در تضاد باشد، و باید از خود محافظت کند مگر اینکه با قوانین اول و دوم تضاد پیدا کند. (ASIMOV, 1950) این قوانین بنیان بسیاری از مباحث جدید اخلاق فناوری محسوب می‌شوند، اما چالش‌هایی چون عدم شفافیت فرآیندهای تصمیم‌سازی و محدودیت‌های فنی هوش مصنوعی در بکارگیری این اصول باقی است.

اگرچه برخی پژوهش‌ها بر فرصت‌های شناختی هوش مصنوعی تأکید دارند، اما تحلیل ما نشان می‌دهد که این فناوری می‌تواند موجب آسیب‌های عمیق‌تری به سلامت معرفتی شود که اغلب مغفول مانده است.

تحلیل من بر این است که الگوریتم‌های هوشمند، علی‌رغم توانایی تحلیل داده‌های دینی، در زمینه تفسیر مضامین معنوی و ارزش‌های متعالی دینی محدودیت دارند. این موضوع نشان می‌دهد که فناوری نمی‌تواند جایگزین تجربه و نیت انسانی در فرآیندهای دینی شود و فقط ابزار کمکی است.

قوانین سه‌گانه آسیموف، بنیان اخلاق هوش مصنوعی است که بر تعامل انسان و ماشین تأکید دارد اما محدودیت‌های فنی به قوت خود باقی است. (Asimov, 1950.p23) از منظر فلسفی و دینی، انسان دارای نفس مجرد و اختیار است که قابل تقلید توسط هوش مصنوعی نیست (قاضیوی، ۱۴۰۳: ۶۷). این امر موجب حفظ مسئولیت اخلاقی انسان در برابر تصمیمات ماشینی می‌شود (توحیدی و عبد خدائی، ۱۳۹۸: ۱۲).

فلسفه ذهن و کارکردگرایی در تبیین قابلیت‌های شناختی ماشین‌ها

از منظر فلسفه ذهن، کارکردگرایی رویکردی است که بر اساس آن ذهن و حالات ذهنی بر پایه کارکردهای سیستم عصبی یا ماشین قابل تحلیل است. این دیدگاه مدعی است که ماشین‌ها می‌توانند قابلیت‌های شناختی داشته باشند اگر نقش‌ها و عملکردهای مشابه مغز انسان را ایفا کنند. در حوزه هوش مصنوعی، این به معنای آن است که ماشین‌ها می‌توانند فرآیندهای شناختی را شبیه‌سازی کنند و حتی به سطوحی از فهم و آگاهی دست یابند. با این حال، این مفهوم در

تقابل با دیدگاه‌های فلسفی و دینی قرار دارد که بر منحصر بودن تجربه انسانی و نفس تأکید دارند که فراتر از کارکردهای صرفاً فنی است.

عامل اخلاقی بودن ماشین و محدودیت‌های آن

یکی از مباحث کلیدی در ادبیات هوش مصنوعی، توانایی ماشین‌ها برای داشتن عاملیت اخلاقی است؛ یعنی اینکه آیا می‌توان ماشین را به عنوان یک عامل اخلاقی پذیرفت که مسئولیت اعمال خود را بر عهده دارد. مطالعات نشان داده‌اند که گرچه هوش مصنوعی قادر به تصمیم‌گیری‌های پیچیده است، اما فاقد نیت، آگاهی و مسئولیت نهایی است. از این رو، قضاوت اخلاقی نهایی و مسئولیت آن همچنان بر عهده انسان‌ها باقی می‌ماند (توحیدی و عبد خدائی، ۱۳۹۸: ۷۳). این محدودیت باعث شده که نگرانی‌های جدی نسبت به واگذاری مستقیم مسئولیت‌های اخلاقی به ماشین‌ها مطرح شود، و ردپای انسان در فرآیندهای کنترل و نظارت اهمیت فراوانی یابد.

مطالعات پیشین در ارتباط هوش مصنوعی و دینداری انسان

مطالعات گسترده‌ای به بررسی تأثیرات هوش مصنوعی بر باورها و اعمال دینی پرداختند. به طور کلی، هوش مصنوعی می‌تواند نقش ابزار معرفتی را ایفا کند که از طریق تحلیل متون دینی، تولید محتواهای تعاملی و تسهیل دسترسی به منابع دینی، دینداری را تحت تأثیر قرار دهد. در عین حال، خطراتی چون کاهش عمق فکر دینی و گسترش نسبی‌گرایی اخلاقی در فضای مجازی نیز مشاهده شده است. (intelia.ir/blog) همچنین نهادهای دینی تشویق شده‌اند که در تدوین چارچوب‌های اخلاقی هوش مصنوعی مشارکت فعال داشته باشند تا استفاده مسوولانه از این فناوری توسعه یابد. یکی دیگر از ابعاد مهم بحث، اختلال احتمالی در مرجعیت دینی به واسطه واسطه‌گری هوش مصنوعی در تفسیر و دین‌پژوهی است که می‌تواند به برداشت‌های نادرست و آسیب به جامعه دینی منجر شود.

وجوه انتقادی، خطرات تحریف معرفتی، چالش‌های مسئولیتی

نقدهای جدی پیرامون هوش مصنوعی و دینداری عمدتاً به مسائل سلامت معرفتی، مسئولیت اخلاقی و حفظ اعتبار آموزه‌های دینی مرتبط است. از جمله خطرات تحریف اطلاعات دینی به واسطه الگوریتم‌های تحلیل داده و تولید محتوا نامعتبر است که می‌تواند باعث گمراهی و کاهش عمق معرفتی گردد. همچنین، اتکای سطحی به پاسخ‌های خودکار و کاهش مشارکت فعال انسانی در تفکر دینی ممکن است حساسیت و عمق دینداری را کاهش دهد. مسئله مسئولیت‌پذیری در تصمیمات هوش مصنوعی نیز از جنبه‌های پیچیده است چرا که در صورت بروز آسیب یا خطا، تعیین مسئول و نحوه پاسخگویی چالش‌برانگیز خواهد بود (توحیدی و عبد

خدائی، ۱۳۹۸: ۷۳)

مفهوم ارزش شناختی در دینداری

تعریف ارزش شناختی: باور، معرفت یقینی، نیت، اهداف و تجربه معنوی

ارزش شناختی در دینداری مجموعه‌ای از عناصر شناختی و عاطفی است که کانون عملکرد دین‌دارانه فرد را تشکیل می‌دهد و نقش تعیین‌کننده‌ای در تثبیت و استمرار دینداری ایفا می‌کند. این مولفه‌ها شامل باورهای اعتقادی پایه مانند ایمان به خداوند، پیامبران، معاد و اصول دین هستند که زیربنای شناخت دینی را شکل می‌دهند (فقیهی، ۱۳۸۵: ۳۴). علاوه بر باورها، نیت‌ها و اهداف اخلاقی نیز اهمیت ویژه‌ای دارند، چرا که به ارزش‌گذاری رفتارهای دینی و اختیاری جهت می‌دهند و متأثر از ایمان و هدایت انبیاء هستند (مبانی ارزش شناختی تعلیم و تربیت اسلامی). همچنین تعلق به جامعه دینی و پیروی از مناسک و هنجارهای اخلاقی، با ایجاد حس تعلق و تثبیت هویت دینی، از دیگر مولفه‌های کلیدی است (دین و شخصیت). در نهایت تجارب و احساسات دینی نیز به افزایش ارتباط عاطفی و تعمیق تجربه معنوی کمک می‌کنند، که در کیفیت دینداری اثرگذار است.

نقش ارزش‌های شناختی در عملکرد و استمرار دینداری

ارزش‌های شناختی به عنوان چارچوبی برای تحلیل گرایش‌ها و رفتارهای دینی نقش اساسی در شکل‌گیری و تداوم دینداری دارند. باورها و معرفت یقینی، به انسان‌ها اطمینان می‌بخشند که رفتارهای دینی آنها مبتنی بر شناخت درست و اصیل است، و نیت و اهداف اخلاقی، انگیزه‌ای برای تعمیق عمل دینی فراهم می‌آورند. اجتماع دینی و هنجارها، این عوامل را در بستر روابط اجتماعی تقویت می‌کنند، و تجارب معنوی، اهمیت شخصی و اشتراکی دینداری را تثبیت می‌کند. بنابراین، هر گونه تغییری در ساختار یا کیفیت این ارزش‌ها مستقیماً بر رفتار و تعهد دینی تأثیر می‌گذارد.

تأثیر محیط‌های دیجیتال بر ارزش‌های اخلاقی و اعتقادی

تحولات فناوری و فضای دیجیتال، حضور فعال هوش مصنوعی و سامانه‌های هوشمند، بستر جدیدی برای شکل‌دهی به ارزش‌های شناختی دینی ایجاد کرده‌اند. گرچه این فناوری‌ها تسهیل‌کننده دسترسی به منابع دینی و تقویت باورها هستند، لیکن می‌توانند به تغییر معیارهای اخلاقی و اعتقادی نیز منجر شوند. برای مثال، معیار اخلاقی غالب در فضای مجازی و هوش مصنوعی معمولاً بر اساس پذیرش جمعی یا غالب کاربران شکل می‌گیرد، نه بر پایه استدلال‌های معرفتی و منطقی عمیق. (Tasnimnews.com) در چنین شرایطی، ارزش‌های اخلاقی ممکن است دچار گسست و تغییر شوم و اصولی مانند «هر چیزی را برای خود

می‌پسندی برای دیگران نیز بپسند» در فضای دیجیتال تضعیف گردد (رستمی کیا، ۱۴۰۳).

الگوی دینداری از منظر قرآن و سنت، و نحوه تأثیرگذاری هوش مصنوعی بر آنها

بر اساس آموزه‌های قرآن و سنت، دینداری نه تنها توأم با اعتقاد قلبی است، بلکه در قالب عمل، نیت خالص و جامعه‌پذیری نیز تحقق می‌یابد. به همین ترتیب، ارزش‌های شناختی دینی در قالب ایمان، عمل صالح، و تعلق به جامعه دینی تعریف و تثبیت می‌شوند (فقیهی، ۱۳۸۵: ۳۴). هوش مصنوعی با فراهم آوردن فرصت‌های بی‌سابقه‌ای برای دسترسی به آموزه‌های دینی، آموزش و تعامل با مراجع و محتوای دینی، می‌تواند تأثیر مثبت بر تقویت این الگوها داشته باشد، اما در عین حال خطراتی مانند تحریف آموزه‌ها، کاهش عمق تفکر دینی و وابستگی صرف به فناوری نیز موجود است. بنابراین، بررسی تأثیرات هوش مصنوعی بر ارزش‌های شناختی دینداری نیازمند رویکردی دقیق، میان‌رشته‌ای و آگاهانه است.

مؤلفه‌های اخلاقی و فلسفی هوش مصنوعی

تفاوت بین اخلاق هوش مصنوعی و هوش مصنوعی اخلاقی

در حوزه اخلاق هوش مصنوعی لازم است میان دو مفهوم تمایز قائل شد: «اخلاق هوش مصنوعی» و «هوش مصنوعی اخلاقی». اخلاق هوش مصنوعی به مجموعه اصول و قواعدی گفته می‌شود که در طراحی، توسعه و به‌کارگیری فناوری‌های هوش مصنوعی باید رعایت شود تا تعامل این فناوری‌ها با انسان و جامعه به شکل اخلاقی و مسئولانه انجام گیرد. این شاخه به دنبال تدوین چارچوب‌های اخلاقی است که تولیدکنندگان و کاربران را ملزم به رعایت آن‌ها کند. در مقابل، هوش مصنوعی اخلاقی به مطالعه چگونگی تعامل خود هوش مصنوعی به عنوان یک عامل (کنش‌گر) با انسان‌ها و سایر نهادهای اجتماعی از منظر اخلاقی می‌پردازد و می‌کوشد تا هوش مصنوعی‌ای ایجاد کند که رفتارهای اخلاقی از خود بروز دهد. (Anderson, 2011: 21) این تفاوت بنیادین بر تعریف مسئله و محدودیت‌های آن اثرگذار است.

بررسی توانایی‌های اخلاقی ماشین‌ها و محدودیت‌های فلسفی

مباحث فلسفی و اخلاقی درباره قابلیت‌های اخلاقی ماشین‌ها بر این موضوع تمرکز دارد که آیا ماشین‌ها می‌توانند نیت، آگاهی و مسئولیت اخلاقی داشته باشند یا خیر. ارزیابی‌ها نشان می‌دهد که ماشین‌های هوشمند امروزی فاقد خودآگاهی، درک نیت اخلاقی و توانایی پاسخگویی هستند و بنابراین نمی‌توان آن‌ها را به عنوان عامل اخلاقی تام پذیرفت (توحیدی و عبد خدائی، ۱۳۹۸: ۷۳). این واقعیت محدودیت‌های جدی در کاربردهای اخلاقی هوش مصنوعی ایجاد می‌کند و بر نقش حیاتی هدایت و نظارت انسانی تأکید می‌ورزد.

مسئله «عامل اخلاقی بودن» هوش مصنوعی: نیت، آگاهی، مسئولیت

یکی از سوالات کلیدی در فلسفه اخلاق هوش مصنوعی، مسئله وجود نیت و آگاهی در ماشین‌ها و در نتیجه امکان نسبت دادن مسئولیت اخلاقی به آن‌ها است. هوش مصنوعی به واسطه نداشتن اراده آزاد و خودآگاهی، نمی‌تواند به طور مستقل عامل اخلاقی کامل باشد. هرچند ماشین‌ها قادر به تصمیم‌گیری‌های پیچیده و اجرای الگوریتم‌های اخلاقی برنامه‌ریزی شده هستند، اما قضاوت نهایی و مسئولیت اخلاقی تصمیمات بیشتر بر عهده انسان‌ها است (Tasnimnews.com). این مسئله همچنین از منظر دینی اهمیت دارد و تردید در جایگاه ماشین‌ها به عنوان عوامل اخلاقی را تقویت می‌کند.

دیدگاه‌های فلسفی و الهیاتی اسلام در مورد نفس و اختیار

از منظر کلام و فلسفه اسلامی، انسان دارای نفس مجرد و الهی است که منشأ آگاهی، اختیار و اراده آزاد می‌باشد. این بعد غیرمادی موجب تمایز انسان از ماشین‌ها و هوش مصنوعی می‌شود که صرفاً بر پردازش داده‌ها و الگوریتم‌ها مبتنی‌اند و فاقد روح، آگاهی خودبنیاد و اختیار اخلاقی هستند (قاضوی، ۱۴۰۳: ۸۷). این دیدگاه بر عدم امکان داشتن مسئولیت اخلاقی کامل برای ماشین‌های هوشمند تأکید می‌کند و تأکید می‌ورزد که مسئولیت اخلاقی نهایی بر عهده انسان‌ها باقی می‌ماند.

بحث ابهامات جعبه سیاه و چالش‌های فهم فرایندهای ماشینی

یکی از مسائل مهم در کاربرد اخلاق هوش مصنوعی، ابهام در فرایندهای درونی سامانه‌های مبتنی بر یادگیری ماشین است که به «جعبه سیاه» شناخته می‌شوند. این الگوریتم‌ها در تصمیم‌گیری‌های خود پیچیده‌اند و گاهی حتی برای سازندگانشان نیز قابل فهم کامل نیستند. این ابهام در فهم و کنترل نتایج، چالش‌های اخلاقی و مسئولیتی را به همراه دارد، خصوصاً در حوزه‌های حساسی مانند امور دینی که اعتماد به صحت و عدالت تصمیم‌ها اهمیت ویژه دارد (siau & wang, 2018). وجود این ابهام ممکن است به تزلزل در اعتماد و آسیب به ارزش‌های دینی منجر شود و تأکید بر ضرورت شفافیت و کنترل انسانی را افزایش دهد.

پیامدهای مثبت هوش مصنوعی بر دینداری

تسهیل دسترسی به منابع دینی معتبر و غنی

هوش مصنوعی با توانمندی در تحلیل داده‌های حجیم و پردازش سریع، امکان دسترسی آسان و گسترده به منابع دینی را فراهم کرده است. این ویژگی موجب افزایش سطح معرفت یقینی، تسهیل تحقیقات و ارتقای شناخت دینی افراد می‌شود که در پیشرفت دینداری نقش مؤثری دارد (مجله اینتلیا). فناوری‌های مبتنی بر هوش مصنوعی مانند الگوریتم‌های جستجو،

تحلیل معنایی و دسته‌بندی محتوا می‌تواند منابع متنوع و معتبر دینی را جدا کرده و به صورت ساختارمند ارائه دهند، که کمک بزرگی به پژوهشگران و مبلغان دینی است.

تحلیل و تفسیر متون مقدس با استفاده از یادگیری ماشینی و پردازش زبان طبیعی

یکی از کاربردهای برجسته هوش مصنوعی در حوزه دینی، تحلیل متون مقدس است. با استفاده از پردازش زبان طبیعی و تکنیک‌های یادگیری ماشینی، هوش مصنوعی قادر است الگوهای پنهان مفهومی، مضامین غالب فلسفی، اخلاقی و کلامی را استخراج کرده و بینش‌های عمیقی درباره مفاهیم دینی ارائه دهد. (Wanger, 2022; Birjali et al., 2021) این امکان مطالعات تطبیقی را تسهیل کرده و موجب فهم بهتر و دقیق‌تر متون دینی می‌شود.

تولید محتوای تعاملی و ارتقای تجربه دینی مجازی

با توسعه دستیاران مجازی و چت‌بات‌های مجهز به هوش مصنوعی، کاربران می‌توانند راهنمایی‌های دینی شخصی‌سازی شده دریافت کنند و در مراسم و آیین‌های مذهبی مجازی شرکت نمایند. (Campbell, 2011) این فناوری فرصت ایجاد تجربه‌های تعاملی و متنوع دینی را فراهم می‌کند که در افزایش تعلق معنوی و اجتماعی مؤثر است و باعث تعمیق ارتباط افراد با آموزه‌های دینی می‌شود.

شکل‌گیری جوامع مجازی دینی و تقویت تعلق اجتماعی و معنوی

فضاهای مجازی مبتنی بر هوش مصنوعی امکان تشکیل جوامع دینی دیجیتال با تعامل بالا را فراهم آورده‌اند. این جوامع به افراد اجازه می‌دهند حضور معنوی و اجتماعی را تجربه کنند و به تثبیت هویت دینی در بسترهای نوین کمک نمایند. (Pozzo, 2020) این اتصال مجازی می‌تواند در حفظ و تقویت باورها و فعالیت‌های دینی نقش مهمی ایفا کند.

امکان تجربه زیارت مجازی، مشاوره‌های اخلاقی و تربیتی هوشمند

هوش مصنوعی با بازآفرینی فضاهای مقدس و تسهیل زیارت‌های مجازی، فرصت تجربه زیارتی را بدون نیاز به حضور فیزیکی میسر ساخته است. (Abdulla, 2018) همچنین، چت‌بات‌های هوشمند قادر به ارائه مشاوره‌های اخلاقی و تربیتی متناسب با سوالات مومنان هستند که پشتیبانی ویژه‌ای از لحاظ راهنمایی دینی فراهم می‌آورند. این امکانات، تجربه‌های دینی را گسترش داده و دسترسی به آموزش دینی را افزایش می‌دهد.

چالش‌ها و پیامدهای منفی هوش مصنوعی بر دینداری انسان

مسائل اخلاقی و اجتماعی ناشی از هوش مصنوعی

با گسترش فناوری‌های هوش مصنوعی در حوزه‌های مختلف زندگی، مسائل اخلاقی جدیدی پدید آمده است که در حوزه دینداری نیز تأثیرات عمیقی برجای گذاشته‌اند. یکی از این چالش‌ها، ابهام در فرایندهای درونی سامانه‌های هوش مصنوعی تحت عنوان «جعبه سیاه» است. الگوریتم‌هایی که حتی برای سازندگانشان هم گاهی مبهم‌اند، در تصمیم‌گیری‌ها نقش دارند و این امر باعث نگرانی‌های جدی درباره مسئولیت‌پذیری و اعتماد به نتایج تصمیمات ماشینی می‌شود؛ امری که می‌تواند تزلزل در اعتماد دینی و اخلاقی ایجاد کند. (siau & wang, 2018)

مسائل امنیتی و حفظ حریم خصوصی

هوش مصنوعی برای عملکرد بهینه نیازمند دسترسی گسترده به داده‌های حساس است. مدیریت و حفاظت داده‌ها که در بستر فناوری‌های هوشمند جمع‌آوری می‌شوند، چالشی اخلاقی و دینی است. رعایت حقوق افراد و جلوگیری از نشت اطلاعات، عدم سوءاستفاده و حفظ عدالت در دسترسی به داده‌ها اهمیت تضمین سلامت معنوی و اجتماعی دارد. پرسش‌هایی مانند «چه داده‌هایی باید محافظت شوند؟» و «مسئول نگهداری کیست؟» نیازمند پاسخ روشن و چارچوب‌های اخلاقی دقیق است. (Timmermans et al., 2010)

مسئله مسئولیت‌پذیری در تصمیمات هوش مصنوعی

با توجه به نقش پررنگ هوش مصنوعی در تصمیم‌سازی‌ها، سوال اصلی این است که در صورت بروز آسیب یا ظلم ناشی از این تصمیمات، مسئول و پاسخگو کیست. از منظر دینی، مسئولیت و عدالت جایگاه ویژه‌ای دارد و واگذاری کامل مسئولیت به ماشین بدون وجود انسان مسئول قابل قبول نیست. این موضوع ابعاد فنی، حقوقی و اخلاقی گسترده‌ای دارد که باید با دقت و چارچوب‌های دینی مورد بررسی قرار گیرد.

مخاطرات اخلاقی ناشی از عوامل انسانی

عوامل انسانی مانند خطاهای برنامه‌نویسی، سوءاستفاده کاربران، نداشتن آگاهی کامل از قوانین حقوق بشری و استانداردهای اخلاقی، از دیگر چالش‌های اثرگذار بر دینداری هستند. این موارد می‌توانند موجب ناهماهنگی اخلاقی در هوش مصنوعی شوند و به دینداری آسیب برسانند (Anderson & Anderson, 2007; Wang & Siau, 2019).

تضعیف نیاز اخلاقی به دین و کاهش عمق آموزه‌های دینی

هوش مصنوعی با ارائه پاسخ‌های سریع و سطحی ممکن است سبب شود انسان‌ها تکیه کمتری بر فهم عمیق دینی داشته باشند و به جای درس گرفتن از آموزه‌های دینی، به تکنولوژی

وابسته شوند. همچنین، ارتباط ماشینی می‌تواند باعث کاهش عواطف و احساسات اخلاقی انسانی شود که در باورهای دینی نقش اساسی دارند. این موضوع خطر کاهش کیفیت دینداری و عمق معنوی را افزایش می‌دهد.

اختلال در مرجعیت دینی و دین پژوه

نقش هوش مصنوعی در تفسیر متون دینی و دین پژوهی ممکن است رابطه سنتی مردم با مراجع دینی را مختل کند. برداشت‌ها و احکام نادرست ناشی از واسطه‌گری فناوری می‌تواند به جامعه دینی آسیب رسانده و موجب بحران هویت دینی گردد.

آثار اجتماعی گسترده: اشتغال، دسترسی، حقوق شهروندی و دموکراسی

به کارگیری گسترده هوش مصنوعی موجب نگرانی در زمینه اشتغال و بیکاری شده است. برخی معتقدند توسعه این فناوری منجر به از بین رفتن مشاغل می‌شود و ایجاد سریع و بدون کنترل آن از نظر اخلاقی محل بحث است. علاوه بر این، دسترسی برابر به فناوری برای تمام گروه‌های سنی و اجتماعی ضروری است تا رفاه عمومی حفظ شود (Siau & Wang, 2019). همچنین اثر منفی هوش مصنوعی بر حقوق شهروندی و دموکراسی مشاهده شده است، چراکه اعتماد عمومی کاهش یافته و به علت انتشار اطلاعات نادرست، حقیقت در معرض تهدید قرار می‌گیرد.

لزوم آموزش و چارچوب‌های اخلاقی دینی

برای کاهش آسیب‌های اخلاقی و بهره‌برداری مثبت از هوش مصنوعی در حوزه دینداری، نقش مراکز دینی و حوزه‌های علمیه در تدوین و آموزش چارچوب‌های اخلاقی و انسانی حیاتی است. نهادینه‌سازی ارزش‌های دینی و انسانی، مسیر استفاده مسئولانه از فناوری را هموار می‌کند و به حفظ هویت دینی کمک می‌نماید.

چالش‌ها و پیامدهای منفی هوش مصنوعی بر دینداری انسان معاصر

مشکلات اخلاقی ناشی از بیکاری و تبعات اجتماعی

هوش مصنوعی و فناوری‌های رایانه‌ای به سرعت در حال جایگزینی انسان‌ها در برخی مشاغل هستند که این موضوع می‌تواند به افزایش بیکاری و در پی آن به بحران‌های اخلاقی، اقتصادی و اجتماعی منجر شود. بیکاری ناشی از اتوماسیون ممکن است فقر افزایش یافته و تأثیرات منفی بر کرامت انسانی و عدالت اجتماعی داشته باشد. اهمیت توجه به سیاست‌ها و مقررات حمایت از حقوق کارگران و جلوگیری از تبعیض و سوءاستفاده در این شرایط از نکات برجسته است (داوود آبادی و خزاعی، ۱۳۸۷: ۱۰۱).

تحریف و سوء تعبیر آموزه‌های دینی

هوش مصنوعی به دلیل نداشتن درک عمیق معنوی، گاهی برداشت‌های نادرست یا سطحی از مفاهیم دینی ارائه می‌دهد که می‌تواند موجب گمراهی و کاهش عمق معرفتی پیروان دین شود. این مسئله تهدیدی جدی برای سلامت دینی و حفظ اصالت آموزه‌ها به شمار می‌آید. (intelia.ir).

کاهش تعاملات انسانی و عاطفی

اتکا بیش از حد به فناوری‌های هوش مصنوعی در فرآیندهای دینی ممکن است ارتباطات عاطفی و معنوی میان اعضای جامعه دینی را تضعیف کند و تجربه‌های روحانی را سطحی نماید. کاهش این تعاملات عمیق انسانی - که نقش کلیدی در تثبیت باورهای دینی دارند - مخاطره‌ای جدی برای سلامت دینداری است. (intelia.ir)

امکان سوءاستفاده و بهره‌برداری نادرست

گروه‌های افراطی و رادیکال می‌توانند از هوش مصنوعی برای ترویج ایدئولوژی‌های تندرو و گمراه کردن پیروان استفاده نمایند که این امر تهدیدی برای انسجام اجتماعی و امنیت معنوی جامعه دینی به شمار می‌آید. (intelia.ir)

تبعات تبعیض و نابرابری

الگوریتم‌های هوش مصنوعی، که بر پایه داده‌های موجود آموزش دیده‌اند، ممکن است تبعیضات و تبعیض‌های گذشته را بازتولید و حتی تشدید کنند. در حوزه دینی، این امر می‌تواند منجر به نابرابری در ارائه مشاوره‌ها و مفاهیم دینی و تعمیق اختلافات گردد. (intelia.ir)

کاهش عمق معرفتی و چالش‌های سلامت معرفتی

با استفاده مفرط از هوش مصنوعی و منابع دیجیتال، خطر کاهش ژرفای فهم و تأمل دینی افزایش می‌یابد. افراد ممکن است به پاسخ‌های سریع و سطحی بسنده کنند و این موضوع می‌تواند سبب تضعیف ظرفیت تفکر انتقادی و پژوهش‌های دینی شود. حفظ سلامت معرفتی و عمیق بودن دینداری نیازمند توجه به این مسئله و استفاده مسئولانه از فناوری است.

پیامدها و مبانی ارزش شناختی ناشی از هوش مصنوعی بر دینداری انسان

نقش هوش مصنوعی در تقویت ارزش‌های شناختی در دینداری

هوش مصنوعی با توانمندی‌های پیشرفته خود در تحلیل داده‌ها، تولید محتوا و تصمیم‌گیری الگوریتمی می‌تواند به شکل‌گیری و تقویت مولفه‌های کلیدی ارزش شناختی در دینداری کمک کند. از جمله این مولفه‌ها باورهای اعتقادی، نیت‌ها و اهداف اخلاقی، تعلق اجتماعی به جامعه

دینی، و تجارب و احساسات دینی هستند. برای نمونه، هوش مصنوعی می‌تواند دسترسی سریع و گسترده به منابع معتبر دینی را فراهم آورد که موجب افزایش معرفت یقینی و تعمیق باورهای دینی می‌شود. همچنین الگوریتم‌ها قادرند محتوا را به گونه‌ای مدیریت کنند که باورها و هنجارهای دینی را تقویت یا تعدیل نمایند. مهم‌تر آن که هوش مصنوعی با هدایت تعامل‌های شناختی و عاطفی در فضای دیجیتال می‌تواند نیت‌های دینی انسان‌ها را به سمت خاصی سوق دهد؛ البته این امر نیازمند تحلیل و نظارت اخلاقی دقیق و مسئولانه است.

چالش‌های اخلاقی هوش مصنوعی و تأثیر آن بر دینداری انسان

با اینکه هوش مصنوعی امکانات بی‌نظیری در اختیار دارد، اما فاقد آگاهی، نیت و فهم اخلاقی انسانی است و نمی‌تواند در موقعیت‌های پیچیده اخلاقی به‌طور مستقل تصمیم‌گیری کند. این محدودیت موجب شده که مسئولیت اخلاقی تصمیمات هوش مصنوعی بر دوش طراحان، توسعه‌دهندگان و کاربران باقی بماند. از سوی دیگر، چالش‌های فرهنگی-اجتماعی و اخلاقی متعددی بر سر راه استفاده گسترده از هوش مصنوعی وجود دارد؛ از جمله تضعیف نیاز به دین در حوزه اخلاق، کاهش عاطفه اخلاقی، و شکل‌گیری نظریات نسبی‌گرایانه. ضمناً، مسئله «فاعل اخلاقی» بودن هوش مصنوعی و تأثیر آن بر مفهوم اخلاق انسانی از موضوعات مهم فلسفی و دینی است که به‌طور مستمر باید مورد بررسی قرار گیرد. به همین دلیل، نهادهای دینی و حوزه‌های علمیه باید در تدوین چارچوب‌های اخلاقی و آموزش آن مشارکت فعالی داشته باشند تا ارزش‌های دینی و انسانی به درستی حفظ و منتقل شود.

جنبه‌های فلسفی اخلاق هوش مصنوعی در دینداری

از نظر فلسفی، مهم‌ترین سؤال در حوزه اخلاق ماشین، موضوع عاملیت اخلاقی است؛ اینکه آیا ماشین‌های هوشمند می‌توانند عامل اخلاقی تلقی شوند یا خیر. مطالعات نشان داده‌اند که هنوز هوش مصنوعی فاقد خودمختاری، مسئولیت‌پذیری، آگاهی و عاطفه انسانی است و بنابراین نمی‌توان آن را عاملی اخلاقی دانست. اگرچه در آینده ممکن است ماشین‌هایی ساخته شوند که به نوعی قادر به ایفای نقش عامل اخلاقی باشند، اما این امر پرسش‌های متعددی درباره مسئولیت تصمیم‌گیری و پیامدهای اخلاقی به همراه دارد. دیدگاه‌های فلسفی و دینی نیز تأکید دارند که هوش مصنوعی نمی‌تواند جایگزین نفس و اختیار انسانی شود و مسئولیت اخلاقی نهایی با انسان باقی می‌ماند. نظارت دقیق و چارچوب‌های اخلاقی مبتنی بر آموزه‌های دینی باید در طراحی و استفاده از هوش مصنوعی رعایت شود تا از بروز خطاها و انحرافات اخلاقی جلوگیری شود.

فرصت‌ها و نقش مثبت هوش مصنوعی در دینداری

با وجود چالش‌ها، هوش مصنوعی فرصت‌های قابل توجهی نیز در حوزه دینداری فراهم آورده است. از جمله می‌توان به تسهیل دسترسی سریع به متون و آموزه‌های دینی، ایجاد جوامع دینی مجازی با تعامل بالا، و ارائه راهنمایی‌های شخصی‌سازی شده مذهبی با کمک چت بات‌ها و دستیاران مجازی اشاره کرد. همچنین فناوری‌های هوش مصنوعی امکان بازآفرینی فضاهاى مقدس و زیارت‌های مجازی را فراهم می‌آورد که باعث تقویت حس ارتباط معنوی و تعمیق درک از میراث دینی می‌شود. ضمن اینکه هوش مصنوعی در تحلیل و تفسیر متون مقدس نقش مؤثری ایفا می‌کند و می‌تواند مطالعات تطبیقی میان سنت‌های مختلف دینی را تسهیل نماید. این امکانات نقش مهمی در ترویج و تقویت دینداری انسانی ایفا می‌کنند، به شرط آن که همراه با نظارت اخلاقی و فرهنگی باشد.

این یافته‌ها نه تنها نشان‌دهنده تعامل هوش مصنوعی با دینداری است، بلکه بیانگر یک رکود احتمالی در عمق معنوی است که باید با رویکردهای فلسفی دقیق‌تر بررسی شود.

نتیجه‌گیری

هوش مصنوعی به عنوان فناوری نوینی که به سرعت در حال گسترش و تحول جوامع انسانی است، نقش پررنگی در تغییر فرآیندهای شناختی و معنوی انسان‌ها ایفا می‌کند. در حوزه دینداری، این فناوری نه تنها فرصت‌های مهمی برای تسهیل دسترسی به منابع دینی، گسترش دانش و تعمیق باورها ایجاد کرده، بلکه چالش‌های جدی نیز مطرح ساخته است که نیازمند بررسی‌های دقیق فلسفی، اخلاقی و فرهنگی است.

از جنبه مثبت، هوش مصنوعی با قابلیت تحلیل سریع داده‌ها و تولید محتوای تعاملی، امکان ارتقاء سطح معرفتی افراد و تسهیل ارتباط میان پیروان دین را فراهم آورده است. ایجاد جوامع مجازی دینی، مشاوره‌های شخصی‌شده معنوی، و تسهیل زیارت‌ها و مراسم مجازی از نمونه‌های مهمی هستند که تجربه دینی را متحول ساخته‌اند. همچنین، هوش مصنوعی می‌تواند در تحلیل و تفسیر متون مقدس کمک شایانی کرده و مطالعات تطبیقی میان سنت‌های مختلف دینی را تسهیل نماید.

با این وجود، چالش‌های اخلاقی هوش مصنوعی بسیار جدی است. فقدان نیت، خودآگاهی و مسئولیت انسانی در ماشین‌ها، محدودیت در قضاوت اخلاقی، و ابهام در فرآیندهای درونی ربات‌ها موجب می‌شود که مسئولیت نهایی همیشه بر دوش انسان باقی بماند. مسائلی مانند حفظ حریم خصوصی، عدالت اجتماعی، جلوگیری از تبعیض و حفظ کرامت انسانی ضرورت تدوین چارچوب‌های اخلاقی و نظارت مستمر را برجسته می‌سازد. از سوی دیگر، خطر تحریف آموزه‌های دینی، کاهش عمق معرفتی و تضعیف عواطف انسانی، و همچنین امکان سوءاستفاده گروه‌های افراطی از فناوری هوش مصنوعی، تهدیدهایی هستند که باید با راهکارهای جامع و چندجانبه مقابله شوند.

از منظر فلسفی و دینی، تفاوت بنیادین میان انسان و هوش مصنوعی در وجود نفس، اختیار، اراده آزاد و آگاهی معنوی است که این عوامل زمینه‌ساز مسئولیت اخلاقی انسان و ارزش‌های دینی او هستند. هوش مصنوعی، حتی نوع قوی آن، فاقد این ویژگی‌ها بوده و نمی‌تواند جایگزین کامل نقش انسان شود. به همین دلیل، بهره‌برداری از این فناوری در حوزه دینداری باید مبتنی بر نظارت دقیق، چارچوب‌های اخلاقی مستحکم و آموزش مستمر انسان‌ها باشد.

در نهایت، استفاده بهینه و اخلاق‌مدار هوش مصنوعی در دینداری مستلزم گفتگویی مستمر و فراگیر میان حوزه‌های فلسفه، الهیات، علوم انسانی و فناوری اطلاعات است تا ضمن بهره‌گیری از فرصت‌های این فناوری، از خطرات و تهدیدات آن جلوگیری شود. این رویکرد چندرشته‌ای و

مسئولانه می‌تواند به حفظ هویت دینی، تعمیق سلامت معرفتی، و همزیستی سازنده انسان و فناوری در عصر دیجیتال منجر شود.

بر این اساس، می‌توان گفت که هوش مصنوعی به عنوان فناوری پیچیده، ضمن ایجاد فرصت‌ها، مخاطرات جدی نیز ایجاد می‌کند که نیازمند نظارت علمی و اخلاقی مستمر است. تحلیل من بر این است که تحقق دینداری متعالی نیازمند تلفیق فناوری با نیت و اراده انسان است. بنابراین، طراحی و به‌کارگیری هوش مصنوعی در حوزه دینی باید با رویکردهای اخلاقی و فلسفی دقیقی همراه باشد، که نقش تحلیل انسان به عنوان عامل اخلاقی و انسانی به‌طور کامل حفظ شود.

هوش مصنوعی با توانمندی تحلیل عمیق داده‌ها و تولید محتوای تعاملی، نقش مهمی در ارتقای سطح معرفتی و تعاملات دینی انسان معاصر ایفا می‌کند. اما فقدان خودآگاهی، نیت و مسئولیت اخلاقی در این فناوری، چالش‌های فلسفی و اخلاقی مهمی به همراه دارد که باید در چارچوب‌های دقیق اخلاقی و دینی جای داده شود. رهیافت میان‌رشته‌ای این پژوهش می‌تواند راهگشای سیاست‌گذاری‌های مسئولانه و حفظ سلامت معرفتی در عصر دیجیتال باشد.

دیدگاه میان‌رشته‌ای بر حفظ سلامت معرفتی و اخلاقی تأکید دارد و استفاده مسئولانه از فناوری را توصیه می‌کند. (Floridi et al., 2018.p56) این رویکرد می‌تواند به توسعه چارچوب‌های اخلاقی حزی و دینی برای هوش مصنوعی منجر شود. (Campbell, 2011.p12)

فهرست منابع

۱. توحیدی، ن.، و عبد خدائی، م. (۱۳۹۸). اخلاق هوش مصنوعی و تأثیر آن بر دینداری انسان.
۲. فقیهی، م. (۱۳۸۵). بررسی الگوی دینداری از منظر قرآن و سنت.
۳. رستمی کیا، م. (۱۴۰۳). اصول و قواعد اخلاقی در فضای مجازی و هوش مصنوعی.
۴. قاضیوی، س. م. (۱۴۰۳). بررسی انتقادی مبانی و لوازم انسان‌شناختی هوش مصنوعی از منظر حکمت متعالیه. دانشگاه باقرالعلوم، قم.
۵. رضائی، م. (۱۳۹۲). رهیافت‌های بنیادین فلسفی در هوش مصنوعی. مجله حکمت و فلسفه، دوره دوم، شماره ۲.
۶. داوودآبادی، م و خزاعی، خ. (۱۳۸۷). بررسی مسائل اخلاقی در سیستم‌های هوشمند. پژوهش‌های فلسفی و کلامی، شماره ۳۷.
۷. توحیدی، ن.، و عبد خدائی، م. (۱۳۹۸). زمستان دوم در اخلاق هوش مصنوعی. همایش هوش مصنوعی دانشگاه علامه طباطبائی.
8. Anderson, S. A. (2011). *Machine Metaethics*. Cambridge University Press.
9. Asimov, I. (1950). *Runaround*. In *I, Robot* (The Isaac Asimov Collection Ed.). Doubleday.
10. Floridi, L., Cows, J., و همکاران (2018). AI4People: An Ethical Framework for a Good AI Society. *Minds and Machines*, 28(4), 689-707.
11. Siau, K., & Wang, W. (2019-2020). Ethical AI and AI Ethics publications in *Journal of Database Management*.
12. Wang, W., Siau, K. (2019). Artificial Intelligence, Machine Learning, Automation, Robotics, Future of Work and Future of Humanity: A Review and Research Agenda. *Journal of Database Management*.
13. Timmermans, J., Stahl, B. C., Ikonen, V., Bozdag, E. (2010). The Ethics of Cloud Computing: A Conceptual Review, *Proceedings IEEE CloudCom*.
14. Campbell, J. (2011). *Use of AI in Religious Counseling and Guidance*.
15. Abdulla, A. (2018). *Virtual Religious Spaces and Pilgrimage facilitated by AI*.
16. Wanger, et al. (2022). *AI and Religious Text Analysis*.
17. Birjali, et al. (2021). *Semantic and Sentiment Analysis in Religious Texts using AI*.
18. Geraci, R. M. (2008). *AI in Comparative Religious Studies*.
19. Dawson, L. (2023). *AI and Religious Communities*.
20. Pozzo, J. (2020). *AI and Social Religious Interactions*.
21. Floridi, L. (2014). *The Fourth Revolution: How the Infosphere Is*

Reshaping Human Reality.

22. Carr, N. (2010). *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains*.

23. Jasanoff, S. (2016). *The Ethics of Invention: Technology and the Human Future*.

24. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age*.

25. Others: Myerson, G. (2001); Wallach, W., Allen, C. (2008); Ridge, M., McKeever, S. (2016); Harman, G. (2005); Gips, J. (2011); Allen, C., Smit, I., Wallach, W. (2005); Block, N.J. (2011); Graham, G. (2013); Clark, A. (2016); Armstrong, D.M. (2011); Chalmers, D. (2013); Garrido Merchán, E.C., Lumbreras, S. (2023).